

CUERA 1957

ANNADA II

2. CUDISCHET

RADIOSCOLA

Organ della Cumissiun radioscola romontsch

Il signun da Mattias Spescha, Trun/Paris

Ediziun della Cuminonza Radio Romontsch

Redacziun: Alfons Maissen, Cuera

Program radioscola romontsch 1957

Las duas emissiuns han liug dallas 14.30 — 15.00

Temps	Autor e tetel dell'emissiun	Classa
Gievgia 21 de fevrer 14.30—15.00	Emissiung Surmeir Duno de Vaz, en maletg historic digl 14 avel tschentaner C. Jochberg e T. Cantieni, Vaz	Per las medias, davosas e classas secundaras
Mardis 26 de mars 14.30—15.00	Emissiun Surselva Ella glisch della poesia Emprova d'interpretaziun Hendri Spescha, Domat	Per las classas medias, aultas e secundaras

In apel als signurs scolasts romontschs

da inspectur Leo Bundi, Glion

Problems de scola ein oz pli actuals che zacu. En la pressa, sil radio, en conferenzas e discussiuns officialas e privatas vegnan fatgs de scola adina puspei instradai, ponderai e mo darar sligai per generala contentientscha. Ultra de quei ei la scola sco tala sutposta a continuada critica. In valent sociolog e professor dell'istoria culturala ha fatg gronda sensaziun el ravugl dil pievel cumin sco era ellas singulas famiglias cun siu cuschet titulaus: «La scola hodierna en pitgiras». — «Ha la scola disdiu?» «Ei ina reforma da rudien indispensabla?» «Sto il patertgar utilitaristic haver il primat en scola?» Talas locuziuns ed aunc biaras autras che tunan semeglient dattan per l'ina perdetga ch'il pievel s'interesseschi cun eglis vegliants e cun bien dretg de sia scola, e per l'autra sforzan talas expectoraziuns nus alla conclusiun: Essan nus en tuts graus sin la dretga via cun nossa instrucziun ed educaziun en nossas stivas de scola? Sin scadin intschess ha ei num tener til cun il svilup dil temps, quei vala cunzun per nus mussaders. Per nossa satisfacziun astgein nus sincerar e savein era documentar ch'ei vegni fatg bia per la perfecziun dil scolaesser. Numerus mieds e vastas pusseivladads stattan a nossa disposiziun per levgiar nies grev pensum e contonscher per part nies intent. Deplorablein fagein nus savens buca sufficient diever de quels aschi impurtants mieds. La scola activa, l'estrucziun intuitiva e la preparaziun per la veta ein principis pedagogics ils quals ins sa realisar oz en scola bia pli tgunschamein che avon onns. Quei ei il cass grazia alla tecnica, che ha regalau a nus mieds per l'estrucziun intuitiva ils quals prestan alla scola survetschs maispetgai. Aschia ei denter auters era il **Radioscola** in gidonter tut aparti per contonscher sin moda emperneivla pli spert e pli segir nossa mira enten compartgir la materia d'estrucziun. **Ernst Grauwiler**, inspectur de scola, bein in dils pli activs pedagogs dil temps ded oz, in versau metodich, ha sco redactor della periodica «**Schweizer Schulfunk**» dau alla scola en Svizzerza tudestga ina tempra tut speciala ed ha influenzau positiv la lavur en scola. Cun quei niev mied d'estrucziun ha el dau els mauns dils magisters in instrument che fa ad els pusseivel de fructificar e progressar tut operar instructiv ed educativ, sco era de puder activar ils scolars conform als principis pedagogs da tuts temps. E quei de maniera, che bia, tochen oz mo biala teoria, ha saviu vegnir transformau en pratica e realitad. Las disposiziuns ed ils duns zuppai

en scadin affon, sco insumma tuttas forzas en quel san vegnir svegliadas e svilupadas mo lu, sch'il scolar ei preparaus e disponius per recepir, producir ed agir. Quei ei oravontut il cass, cu ins senta ch'igl interess ed il tschaffen pulseschan en las rietschas e cu l'attenziun e la tensiun semantefesteschon ellas fatschas ed els smanis dils discipels. E cu ei quei en scola pli veseivel che lu cura ch'ina roscha scolars teidlan il radio! —

Pertgei pia buca far pli savens diever de tals muments che sepagan dublamein el decuors dell'entira instrucziun «ordinaria»? E specialmein ussa che nus havein la pusseivladad de guder emissiuns romontschas cun l'entira scola astgein nus buca snegar era als scolars dellas classas inferiuras talas occasiuns. La **Cuminonza Radio Romontsch** presta cheu lavur de pionier. Nus engraziein cordialmein persuerter e savein bien grau persuerter. Ed ein talas emissiuns era mo raras, appreziein nus ellas ton pli e bassegein adina puspei tochen ch'ins sa danovamein tschentiar en il radio per quei intent. Ils 21 de fevrer proximamein ei quei il cass. Quella gievgia allas 2.30 h havein nus caschun d'udir l'emissiun: **Donat de Vaz**, preparada da **C. Jochberg** e **T. Cantieni**, Vaz. Senza dubi, in beinvegniun tema per nossa scola. Gioga gie quei pussent regent ina impurtonta rolla en l'istoria grischuna. En quei connex vegnan era fatgs historics de nossa Svizzeria delucidai e tractai. E buca d'emblidar ch'il rom istoria ei in dils roms preferi de nos scolars romontschs. Co san ins inflammar ed activar las classas sin quei intschess! Gest la materia che vegn tractada en quella emissiun ei era adattada per il scalem miez de nossas scolars. Mo era las ulteriuras classas vegnan a profitar zun fetg de quella lecziun. Il melodius e marcant de Vaz anfla tgunschamein la via ell'ureglia sursilvana. Era en quei risguard ademplin nus tedlond quella mesurette romontscha ina nobla e recumandeivla missiun. Sevischinar pli e pli e buca s'allontanar ed ignorar, ei era in principi historic, che vala aunc oz el temps della «coesistenza». — Pils 26 de mars ei previu ina emissiun sursilvana. **Hendri Spescha**, Domat, lai emblidar per in'uriala ils scolars lur pensums e pitgiras per schar entrar els el reginavel della musa. Canzuns e poesias che resplendan e desegnan maletgs edificonts ord la clamada purila e dil mistregn. Entginas scenas ch'ei daveras el stan de scaffir in'atmosfera ch'ei da temps a temps beinvegnida en scola, — uras solemnas nua ch'il critic giudezi sto far plaz al sentiment. Ed era l'emissiun **«Ella glisch della poesia»** ei veramein ina «recreaziun dil sentiment». Ventireivels il mussader, ch'ei el cass e capescha de giavinar neutier per in cuort mument quella musa carina, mo spuretg, che fa il cor palpar ed igl egl . . . larmar.

Pli detagliu sclariment appartenend quellas duas emissiuns porschan las preparaziuns en questa gasetta Radioscola romontsch. Scadin scolast survegn quella gratuitamein. Perquei lein nus far stediamein diever de quei beinvegniun regal, ed empruar de tschentiar quellas emissiuns allegadas el survetsch dell'entira instrucziun ed educaziun. Quei daventa en emprema lingia per il bien e pro della scola, mo era per renconuscher la heiclia e beinponderada lavur dils collaboraturs ed intermediaturs dil Radioscola. Perquei recumandein nus instantamein als signurs scolasts de vuler preparar (magari cun l'entira scola) ils affons per quellas «uras fritgeivlas», de guder cun els quellas emperneivlas mesuras e de drizzar ed elaborar l'istruzziun transitoricamein en connex cun quella materia. Nua ch'ins ha aunc buca in radio en scola dat ei franc caschun de tedlar quels dis radio en in local privat, ni de rabitschar en scola in apparat privat. Las instantas competentas vegnan cul temps a delectar nos scolars aunc pli savens cun emissiuns romontschas, sch'il scolaresser muossa interess e sustegn per quella biala ed impurtonta caussa. Perquei spetgein nus in ferm rebumb da tuttas varts ord las differentas stivas de scola romontschas.

Duno de Vaz

C. Jochberg e T. Cantieni, Vaz

Emissiung Surmeir

L'istorgia da Vaz è neida scretga detagledamaintg da Domsextar Dr. J. J. Simonet da Vaz. Chests codeschs (3 toms) en betg gist uscheia ancunaschaints, e par chest muteiv laschagnsa suondar varscants detagls ord l'istorgia digls barungs de Vaz, par cotras dar agls scolasts la pussebladad da preparar miglier l'emissiung radioscola.

La vischnanca da Vaz cun Lain, Muldain e Zorten, oriundamaintg dimora digls barungs cun ples castels oz svanias digl tottafatg. Sur Muldain sacattava per ex. igl casti da Lunat.

1. Ord l'istorgia digls de Vaz

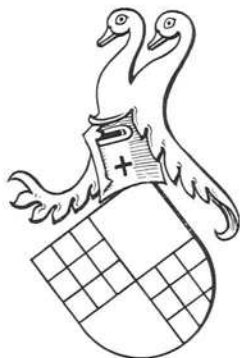
Per l'amprem'eda vign ainten bergiamegna nonavant igl nom digls barungs de Vaz igl onn 1160. Ulric II de Tarasp schintgegia 1160 ena part digls sies ministerials agl sontg uestg Adalgot da Coira. Tar chell'ocasiung sottescreivan scu ampremas pardetgas Walter I de Vaz e sies fegl Walter II.

2. Castels digls barungs de Vaz

Tals cattav'ins a Vaz 4. Igl principal sa cattava a Nivagl e niva numno «Castellum leonis» (oz Castliung). Oters castels eran a «Fontana Cotschna» tranter Lain e Zorten, a Solis, a Lunat (sur Lain) e tenor detga betg documentada er en cart a Del, tranter Muldain e Lain.

3. L'arma digls de Vaz

Chella compara an treis differentas furmas. La pi ancunaschainta è la co preschainta:

4. Igls bagns digls barungs de Vaz

Chels eran per gronda part amprests da la diocesa da Coira. Gl'è musso se tg'igls de Vaz davan gronda fadeia da cultivar bagn igl fons e promover l'agricultura ainten las contradas tg'els vevan d'administrar.

5. Igls differents representants da la dinasteia de Vaz

Walter I compara scu amprem represantant. Suondan Walter II, Rudolf I, Walter III, Rudolf II, Marquard, Rudolf III, Renger, Walter IV, e scu davos **Duno de Vaz**.

Tavla genealogica da la famiglia de Vaz

(siva Hoppeler pag. 108)

Walter I. 1160—65			Rudolf, Fundatur d. Churwalden		
Rudolf I. 1169—94			Walter II. 1160		
ux: Willibirga de Veringen			(ux. Adelheid de Montfort).		
filii					
proles (filiae?)		Marquard 1222—1253	Rudolf III. 1222—1253	Walt. IV. junior 1222—1284	filia (Belmont)
		Renger 1260—1266		1. uxor?	Alb.)
		P. Gion Duno, O. S. B.?		2. uxor Luciarda	
		† 1395		d. Kirchberg † 1326	
				Gion	Duno filiae.

Duno de Vaz, fegl da Walter IV, è naschia anturn igl onn 1280. Siva da la mort da sies bab 1284 stat Duno de Vaz sot guideia da Cont Hugo de Werdenberg, e pir igls 13 da december 1299 sottascreiva el sez en documaint, chegl tgi demossa, tgi Duno era ossa maioren.

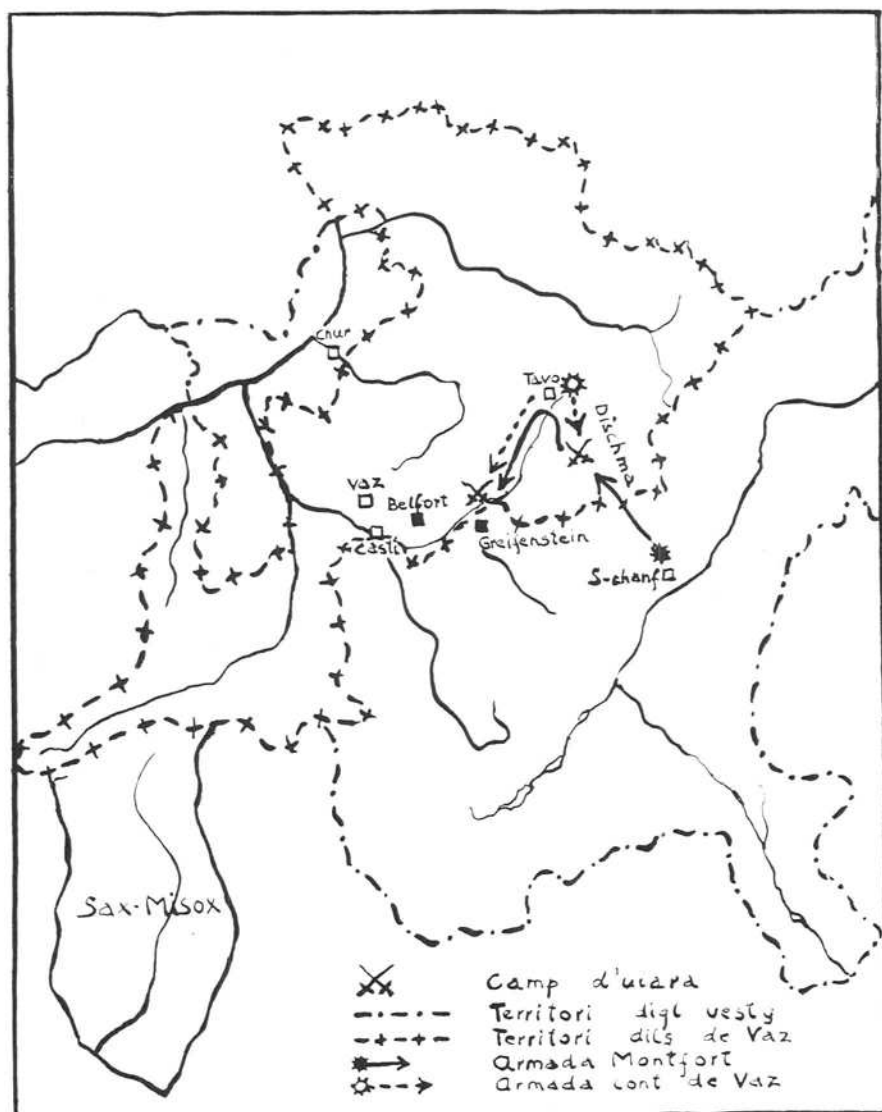
Casti da Belfort. Oriundamaintg erigias digls conts da Belfort. 1222 è igl casti giò possessiung e residenza prefereida digls de Vaz. Anc òz stat l'imposanta ruigna sur Surava sen intschess da Brinzouls.

Entagl da Mattias Spescha, tenor en maletg da S. Birmann digl onn 1814.

Igl onn 1308 è da gronda muntada istorica per la Svizzra ed er per igls barungs de Vaz. Ainten las treis teras anturn igl Lai da las Forestas vignan igls tirans austriacs scatscheas. Igl 1. da matg digl madem onn vign igl imperatour tudestg, Albrecht d'Austria, assassino. Tranter igls assassins sa cattava Walter de Eschenbach, igl cal veva mirido ena sora da Duno de Vaz. Igls fegls d'Albrecht, Fadri e Leopold, tschertgan ossa da piglier vandetga. Duno de Vaz peglia an schurmetg sia sora e la geida er finanzialmaintg, paiond ad ella igls 27 matg 1308 180 marcs d'argent (ca. 52 000 francs svizzers).

Igl onn 1321 mora igl uestg da Coira, Siegfried. Uestg Siegfried e Duno de Vaz eran betg gist fitg bungs ameis. Chesta hostilitad tranter Duno de Vaz e la sedia episcopala da Coira è però neida pi gronda e privlousa pir cura tg'igl successor da Siegfried, **Rudolf de Montfort** ò ascendia igl tron episcopal a Coira.

Rudolf de Montfort simpatisava fitg cugls Austriacs e vaseva betg gugent la gronda pussanza digl barung de Vaz. Bagn dalunga on sa furmo dus parteidas an Rezia, l'egna per e l'otra cunter l'Austria. Alla testa da chella davosa stava Duno de Vaz. El ò a taimp previa igl intent digls Austriacs e chel da Rudolf de Montfort.

Carta da las possessiungs di gls conts de Vaz e chellas di gl' uestgia anturn 1337. Siva la mort da Duno de Vaz von en tant da las possessiungs an ierta a Fadri de Toggenburg tgi mareida la feglia da Duno: **Cunigunda** (Contadi Belfort, Tavo, Portenza, Scafetg, Marschlins, Maiafeld, Termin etc.). L'otra part vò a la feglia **Ursula** tgi mareida cugl cont Rudolf de Werdenberg-Sargans (Schons, Valragn, Barembuortg, Stussavgia, la curt Tumegl ed Ortenstein ed igl Scafetg). Er Vaz, la dimora principala vign agls de Werdenberg-Sargans.

Plan da ghera tranter Duno de Vaz e Rudolf de Montfort

Posiziungs principalas da las armadas a S-chanf (Montfort) ed a Tavo (Duno de Vaz). Siva lotgas d'avantguardia ainten Val Disma dasper Tavo, dattigl ena battaglia decisiva dasper Filisour, damanevel di gl' casti da Greifenstein.

6. La ghera

Rudolf de Montfort cloma ansemen tots sies vasals, ameis e surviaints ed igls dat igl cumond da sa preparar cun las armas per la ghera. Duno, da sia vart, fò igl madem. L'armada digl uestg sa posta a S-chanf an Nagiadegna ota.

Duno de Vaz rimna sia gliout a Tavo. La ghera ò antschet a la moda digl taimp. Ins tarmetta da mintga vart pi gronds u pi pitschens trups ad ancunter agl inimei, cugl intent d'igl spiunar or e d'igl far donn an ena moda u l'otra. En amprem antop dattigl an Val Dischma. En scot gheriers digls de Vaz, cumandos da Lucas Guler attatga en trup dils de Montfort. Però vignigl pir a Greifenstein sper Filisour tar la gronda battaglia decisiva. Duno de Vaz cun igls sies victorisescha e gronda è la sperdita per Rudolf de Montfort.

Tge onn tgi Duno de Vaz è mort so ins betg per franc. Mohr dei igl onn 1333, Planta 1338. Tant so ins, tgi chest grond defensour da la libertad retica è mort sainza lascher anavos descendenza masculina. Dus feglias, Cunigunda ed Ursula òn irto igls bagns stos digls barungs de Vaz. Cunigunda veva mirido igl cont Fadri de Toggenburg, Ursula era maridada cun Rudolf de Werdenberg-Sargans. Chels dus novs possessours on betg propa administro bagn l'ierta da Duno de Vaz. Malcuntantenscha ed igl desideri per libertad on gia par consequenza tgi Vaz ò igl onn 1456 sa cumpro liber da la tgesa digls de Werdenberg-Sargans.

Ella glisch della poesia

Emprova d'interpretaziun de duas poesias

Emissiun Surselva

Hendri Spescha, Domat

Entagls Mattias Spescha

Nos dis ein caracterisai oravontut entras la prescha, il tempo e la damonda suenter il gudogn, la rendita.

Quels facturs domineschan grondamein igl agir dil carstgaun dil vegnavel tschentaner. Els camondan ton sco dapertut ed en tut las fiastas.

La catscha preschusa ei en emprema lingia in fretg digl enorm svilup tecnic de nos dis. Adina pli spert, ei la devisa. Senza nies vuler e malgrad tutta resistenza vegnin nus tratgs viaden el turnighel de quei svilup desperau.

Il dir combat d'existenza ch'ils biars de nus ein sfurzai de batter per saver viver andantamein fa giudicar e mesirar las acziuns ed il contuorn cun la mesira dil nêz e dil gudogn.

Il senn per la meditaziun ruasseivla, per il bi e grond che circumdescha nus, che penetrescha tut nies far e demanar sespiarda pli e pli. Tschaffai da nos quitaus per existenza e gudogn, vein nus piars la habilitad de star eri, de far in paus ruasseivel, de contemplar las caussas e persunas ch'ei aunc adina pleinas melodia e poesia. Gie, nus vein bunamein emblidau, co il mund ei bials, co quei che nus fagein e formein ei aunc adina bi e poetic.

Dieus sei ludaus, han era en nos dis aunc adina in diember legreviel de carstgauns spindrau ord il turmegl e la prescha il suleagl scaldont della poesia. Nos poets muossan a nus aunc oz entelgeivlamein las bellezias ch'ei restadas malgrad tut. Els fan emblidar nus per in mument ils quitaus. Els regaleschan a nus ils duns ch'ei i a piarder, muossan a nus la valeta e grondezia della meditaziun. Aschia daventa la poesia in'insla en miez il malruaus, in encarden silenzius.

Nus lein emprender da nos poets de veser, co la poesia ei aunc adina presenta en tut nies far e demanar. E nus lein era mussar a nos scholars, ch'ei exponi alla canera e distracziun ed a tschiens influenzas, de sentir ed udir il cantar ch'ei enten ils carstgauns e lur luvrar, enten las caussas ed il mund insumma. Menar ils scholars allas fontaunas zuppadas dil bi e grond, als scazis glischonts della poesia.

*

La mesura radioscola dil mars ei perquei dedicata all'interpretaziun de duas poesias:

La canzun dil signun

da Sur Gion Battista Sialm

Cun bratsch de fier e spatlas ladas,
Cun ferm ventrel e pèz entir,
Aschia fetsch jeu las caschadas,
Guvernel, meinel tut segir.
Jeu sundel bein in flot signun,
Mo mira cheu sin miu barbun!

Jeu stauschel, tilel la caldera
Ed aulzel duas ga il magnuc.
Jeu sgromel fin cun la sgarmera
E laschel gnanc in tachel buc.
Schi pur, schi fin sco'l marenghin
Ils instruments ein in ed in!

Leu en tschaler ein pèr e pèra,
Magnuccas grondas e tschagruns;
S-ch'in cuolm, s'empluna ster sin stera
Jeu haiel scazis en mantuns.
Jeu sundel rehs sco ils signurs,
Jeu hai la banca de nos purs!

Mo less in pur lu far canera
E sevilar, mussar il det,
Lu scrol jeu era mia bera
Ed aulzel stagn miu grond turschet:
Adatg, ti pur! Adatg, ti pur:
Si d'alp ei il signun signur!

E vegn la notg cun biala glina,
Jeu mon sil crest, leu sper la crusch,
E sunel tib'ell'aria fina,
Ils cuolms rebattan mia vusch:
«Niessegner e Maria car,
Jeu lessel Vus aunc salidar!»

Il splanader

da Sep Mudest Nay

«Lai star, miu amitg, tia splauna lischentà,
La notg già d'uriala las vals stgirentà,
Gnanc ina cazzola pli arda!»
«Sche ti savesses! La melodia
De mia splaun'ei spironta legria
Che glischa tras l'ura schi tarda.

Cu'l matg arriva cun flurs e verdura,
Il salisch sefett'en nuviala mondura,
Dal tgiembel miu tetg lu salida;
In truscal sul spitg dil culmar s'enclina,
Lu prend jeu en bratsch mia spusa carina,
Entrond sur la sava flurida.»

«Schi tard, miu amitg, tia splaun'aunc camina,
Ils grauns già cupidan egl aur della glina,
Gl'ual va cun vusch dormulenta.»
«Sun staunchels nuotzun e sai maina star eri,
La splauna lischnont'ha siu agen misteri,
Che dultscha fa tut mia stenta.

Misteri beau! La pli biala ventira
In led avegnir per la veta madira
Sco fretg d'ina plonta carina.
Jeu splaunel las aissas per liug e canorta
De veta nuviala ch'in'ura nus porta,
Jeu fetsch per miu petschen la tgina.»

«Schi staunchels, amitg, e schi tard aunc en arma,
 Dolur sur tiu frunt, e larma sin larma
 Che rocla en greva rugada?»
 «Sis aissas jeu splaunel per mia ventira,
 Ed ina crusch sur la fossa stgira — —
 Damaun vegn la spusa satrada.»

Omisduas poesias fieran ina glisch poetica sin l'occupaziun dil carstgaun e fan sentir, ch'il luvrar e formar ha sias ragischs en in terren che fa part d'in mund profund e bi.

Forsa pren in scolast u l'auter la peda de discuorer cun ses scolars dils dus poets Gion Battista Sialm e Sep Mudest Nay ed era d'emprender cun els la canzun d'Eduard Lombriser, componida a posta per nossas scolas grondas e secundaras.